

from Eschenloer and to what extent they were a reflection of the views expressed by Wrocław's contemporary preachers he had contact with. In this context it is necessary to thoroughly study and describe the works of the city's fifteen-century predicants.

Janusz Smolucha

Tschechen in den Schriften Peter Eschenloers

Zusammenfassung

Zu Beginn stellt der Verfasser seine Stellung zur neuen deutschsprachigen Ausgabe der Geschichte der Stadt Breslau von Peter Eschenloer *Geschichte der Stadt Breslau*. Sie hat die schon ein Jahrhundert alte, unzulängliche und veraltete Edition von Johann Gottlieb Kunisch, die seit Langem die Anforderungen der gegenwärtigen Wissenschaft nicht erfüllt, ersetzt. Neu bearbeitet bietet sie dem heutigen Historiker neben dem verbesserten Text viele neue Anweisungen und wertvolle Erklärungen.

Der erste Teil der deutschen Geschichte handelt über den, dem zum König gewählten Jiří aus Poděbrad entgegengesetzten ausdrücklichen Widerstand der Stadt Breslau und der Schlesier. Der Autor zeigt gegenseitige Kontakte des tschechischen Königs mit römischer Kurie bis zum Tod des Papstes Pius II. und mit dem deutschen Reich. Seit 1465 rückt in den Vordergrund die Geschichte des Herrenbundes, der gegen die Regierung Jirís in Böhmen Widerspruch erhob. Als ein Stadtschriftsteller verfügte Eschenloer über zahlreiche Urkunden, so dass er sowohl verschiedene Koalitionen zwischen Tschechen und den böhmischen Herren einerseits, und zwischen Breslau, dem Papst und den katholischen Herren in Böhmen andererseits sehr genau schildern konnte. Der Autor weist auf die, den Tod des Königs Wladislaw begleitenden, rätselhaften Umstände, die seiner Meinung nach, vom missgünstigen Verhältnis zu Tschechen und deren König, Jiri aus Podiebraden zeugen können, hin. In Breslau herrschte damals eine dem Religionskrieg mit tschechischen Hussiten ähnliche Atmosphäre. Man sollte überlegen, in wie weit diese schlechten Meinungen über Tschechen die Ausgeburt des Eschenloers selbst oder eher der damaligen Breslauer Prediger, mit denen er im Verhältnis stand, waren. Es ist also nötig, den Nachlass der Breslauer Prädikanten gründlich zu untersuchen und auszuarbeiten.

Jerzy Grygiel

Ideał władcy średniowiecznego w dziele Pavla Žídka *Správovna Jiřího krále*

Tematem, który zamierzam poruszyć w swoim artykule, jest ideał władcy średniowiecznego, nakreślony w dziele Pavla Žídka *Správovna Jiřího krále*. Wprawdzie sama *Správovna* nie formułuje bezpośrednio modelu idealnego władcy, tym niemniej mając charakter swoistego podręcznika o tym, jak należy rządzić, wizerunek taki stara się wykreować.

Już sama postać autora jest na tyle barwna i ciekawa, iż niektóre burzliwe wątki jego życiorysu, mogłyby posłużyć za kanwę powieści przygodowej, osadzonej w realiach XV-wiecznej Europy. Paweł Žídek we współczesnych mu źródłach i swoich własnych pismach występuje pod różnymi imionami, najczęściej jako: *Pavel Žídek*, *Paulus* vel *Paulinus de Praga*, a nawet *Paulus Iudeus*¹. Jak wynika z informacji zamieszczonej w jego dziele *Liber viginti artium*, miał on urodzić się w Pradze około 1413 r.² Najprawdopodobniej był pochodzenia żydow-

¹ Na temat pochodzenia Pawła Žídka pisze w przedmowie do swej edycji tekstu *Správovny* Z. Tobolka. Zob. *M. Pavla Žídka Správovna*. Vyd. Z. Tobolka, Praha 1908, s. I—IV. Por. J. Jungmann: *Pavel Pražský Žídek nazvaný*. Časopis Čes. Museum [Praha] 1837, XI, 3, s. 225; P. Žídek [Paulus de Praga]: „Ottův Slovník Naučný” [Praha] 1908, T. 27, s. 834; P. Čornej: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. Praha 1978, s. 57—58.

² Rps Bibl. Jagiel. Cod. nr 257. In: *Katalog tacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej*. T. 1. Opr. Z. Włodek, J. Zathay, M. Zwierciana. Wrocław—Kraków 1980, s. 289—293. Rękopis przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej przez długie lata był przypisywany legendarnemu Twardowskiemu. Na

skiego, na co wyraźnie wskazuje, wspomniany wyżej przydomek (*Židek*). Jako niemowlę miał zostać w nieznanym bliżej okolicznościach odebrany rodzicom i wychowany w środowisku kalikstynów. Swoją naturalną matkę nie poznał nigdy. Z ojcem natomiast spotkał się tylko raz w życiu, ale nie znajdując zrozumienia z powodów religijnych, już nigdy więcej nie szukał z nim kontaktu³.

Zdaniem niektórych badaczy między innymi P. Čorneja właśnie owo pochodzenie oraz trudne lata młodości miały nie mieć wpływu na późniejszą psychikę Židka, a zwłaszcza niektóre negatywne cechy jego osobowości. Już jako człowiek dojrzały miał on zrażać do siebie innych swą kłótniowością i chępliwością. Miał przy tym opinię człowieka ambitnego, a zarazem chwiejnego i niestalego w poglądach⁴.

W tym miejscu warto podkreślić istotne znaczenie czynnika etnicznego. Jak wielu żydowskich neofitów Paweł Židek musiał mieć zapewne spore kłopoty z określeniem własnej tożsamości. Mając czeską świadomość narodową, nie był zarazem nastawiony tak nacjonalistycznie i antyniemiecko jak większość husytów⁵. Podobnie jak żyjący w Pradze na przełomie XIX/XX w. światowej sławy pisarz F. Kafka, również Židek mógł czuć się człowiekiem dwóch, a nawet trzech kultur, egzystując na pograniczu etnicznym i religijnym⁶. I co było typowe dla wielu żydowskich neofitów, szansę awansu społecznego upatrywał głównie w zdobyciu wykształcenia i protekcji możnych.

ten temat zob. *Paulus Paulrini olim Paulus de Praga vocitatus viginti artium manuscriptum librum, cuius codex membranaceus in bibliotheca universitatis Jagellonicae Cracoviae asservatus Twardowio vulgo tribuitur descripsit vitamque autoris adjecit Josephus Muczkowski. Accessit tabula lapidi incisa.* Cracoviae 1835. Fragmenty *Liber viginti* opublikował J.S. Bantkie (*Excerpta quaedam de honoribus academicis e Codice manuscripto Pauli de Praga a 1459*). „Miscellanea Cracoviensia” 1815, II, s. 39—42.

³ *Správovna...*, s. I. Nie wiemy nic konkretnego o okolicznościach odebrania Židka jego naturalnym rodzicom. Brak bowiem jakichkolwiek wzmianek źródłowych o ewentualnym pogromie Żydów w latach 1413—1414. Zob. *Starší letopisove čeští*. Wyd. F. Palacký, Praha 1829, s. 19—20; por. J. Čechura: *České země v letech 1378—1437. Lucemburkove na českým trůne*. Praha 2000, s. 310—311.

⁴ P. Čornej: *Tajemství českých kronik...*, s. 57.

⁵ Na temat nacjonalistycznych i antyniemieckich tendencji w ruchu husyckim zob. F. Šmahel: *Idea národa v husitských Čechach*. Praha 2000; por. P. Čornej: *K projevitím nacionalismu ve Starých Letopisech českých*. „Husitský Tábor” 1981, 4, s. 41—44.

⁶ Por. F. Kafka: *Listy do Mileny*. Kraków 1969, s. 233, 237.

Podstawy edukacji zdobył zapewne w Pradze. W latach trzydziestych XV w. studiował w Wiedniu, gdzie na tamtejszym uniwersytecie uzyskał stopień magistra *artium*. Tam też miał zmienić wyznanie i przejść na katolicyzm. Następnie przebywał kilka lat w Padwie i Bolonii, wybierając za przedmiot studiów — medycynę i teologię. Na obu uniwersytetach był przyjęty do korporacji mistrzów. W Padwie pozostawał pod przemożnym wpływem lekarza i astrologa doktora Conciliatora, którego w *Správovnie* nazywa „swoim mistrzem”. Z kolei w Bolonii uzyskał dyplom z medycyny, wybierając jako specjalizację choroby kobiece i poślizgnięciem⁷.

Powracając z Italii do Czech, został w Ratyzbonie (1442 r.) wyświęcony na księdza⁸. Od tego roku rozpoczyna się nowy, czeski etap w jego karierze naukowej i kościelnej. Jesienią tego samego roku zostaje przyjęty do korporacji mistrzów uniwersytetu praskiego, a dwa lata później widzimy go już w gronie egzaminujących na stopień bakałarza⁹. Bezsukutecznie natomiast starał się zrobić karierę duchowną, zabiegając o bardziej znaczące prebendy i stanowiska¹⁰. Pełen goryczy i sfrustrowany nieustannymi kłótniami z innymi profesorami uniwersytetu praskiego zostaje w 1448 r. jako katolik zmuszony przez kalikstynów do opuszczenia Pragi. Jako miejsce swego wygnania wybiera Pilzno, gdzie spisuje swoje drugie obok *Správovny* znaczące dzieło — *Liber viginti artium*¹¹. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych wiele podróżuje, głównie po krajach sąsiednich. W 1451 r. gościł w Krakowie, gdzie na tamtejszym uniwersytecie przyjęto go do grona mistrzów¹². W latach 1452—1453, uciekając przed zarazą, znalazł się we Wrocławiu, w tym samym czasie kiedy swą agitację antyhusycką prowadził włoski kaznodzieja Jan Kapistran¹³. Stamtąd, aby wkuścić się

⁷ *Správovna...*, s. II.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ W 1445 r. Eugeniusz III obiecał mu wprawdzie biskupstwo litomyskie, ale po śmierci papieża w 1447 r., sprawa przestała być aktualna. Podobnie było z praską parafią Wszystkich Świętych, którą w roku 1446 obiecywał Židkowi w imieniu małoletniego Władysława Pogrobowca cesarz Fryderyk III. Zob. *Správovna...*, s. II—III; por. V.V. Tomek: *Dějepis města Prahy*. T. 9. Praha 1893, s. 88.

¹¹ Por. przyp. 2.

¹² Zob. *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*. Cracoviae 1887, I, s. 131.

¹³ O pobytku Jana Kapistrana we Wrocławiu, zob. W. Murawiec: *Jan z Kapistrano. Kaznodzieja podróżujący i reformator*. Studia franciszkańskie 3. Poznań 1988,

w łaski kalikstynów, Žídek przesyłał potajemnie listy do Pragi, zawierające niepoehlebne komentarze o działalności Kapistrana. Na niezdziwienie, listy te wpadły w ręce burmistrza Wrocławia, co spowodowało aresztowanie Žídka. We wrocławskim więzieniu przebywał do maja 1453 r., kiedy to w obecności Kapistrana został zmuszony do uroczystego wyrzeczenia się „kielicha”¹⁴. Drogi obu antagonistów ponownie skrzyżowały się na początku 1454 r. w Krakowie, dokąd ze swoją misją głoszenia krucjaty przeciw Turkom i husytom przybył Kapistran¹⁵. Niepomny wrocławskich doświadczeń Žídek rozpoczął wśród ludu agitację przeciw sławnemu kaznodziei. Ten zaś, wykorzystując nieobecność w mieście biskupa Oleśnickiego, doprowadził do zatrzymania Žídka i skazania go na dożywotnie więzienie. Zwolniony został dopiero po upływie roku, na skutek wymiany korespondencji między Oleśnickim a papieżem Mikołajem V i najprawdopodobniej oczyszczony z zarzutu herezji¹⁶. Wydarzenia z lat 1448 i 1452—1455 były dość symptomatyczne, zwłaszcza w kontekście — wspomnianych wcześniej — korzeni etnicznych Pawła Žídka. Jako zmieniającemu chętnie wyznanie, na dodatek Żydowi-neoficie, nie ufali mu ani katolicy, ani kalikstyni. Wyjątkowo zaś podejrzliwie traktował go sam Kapistran, znany z niechęci do Żydów, zwłaszcza tzw. marranów. W tamtym okresie duchowni przybywający z południa Europy (Włochy, Hiszpania), gdzie pamiętano Żydom ich współpracę z muzułmanami, byli nastawieni znacznie bardziej antysemitcko aniżeli mieszkańcy Europy środkowej.

Po tym nieprzyjemnym dla siebie epizodzie krakowsko-wrocławskim Žídek powrócił do Pilzna, gdzie żył w biedzie przez następne 11 lat. Nadzieja na odmianę losu pojawia się dopiero w 1466 r. Wtedy bowiem ukończył pisane na zamówienie rajców praskich uczone dzieło *O vážnosti konšelský hlavních měst a mravech jich*, za co otrzymał

s. 288—289; por. C. Buśko, M. Goliński, M. Kaczmarek, L. Ziátkowski: *Historia Wrocławia. Od pradziejów do czasów habsburskich*. T. I. Wrocław 2001, s. 189—191.

¹⁴ *Správovna...*, s. III, por. R. Urbanek: *Věk poděbradský*. V: „České Dejiny” III/2. Praha 1918, s. 831—832.

¹⁵ Opis uroczystego przyjęcia Jana Kapistrana w Krakowie przedstawił Jan Długosz (*Joannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, liber XII /1445—1461/. Eds. G. Wyrozumski, C. Baczkowski. Cracoviae 2003, s. 171—172).

¹⁶ Zob. list Zbigniewa Oleśnickiego do Mikołaja V z 22 I 1454 r. (*Sbigneus Olesnicki ad Nicolaum V papam...*), Rkps. BJ., *Cod. Nr 42, f.211r.—212v*. W: *Katalog łac. Rękop...*, s. 89.

miął sowitą zapłatę¹⁷. Zachęcony tym sukcesem, jeszcze tego samego roku pojawił się na dworze króla Czech Jerzego z Podiebradów¹⁸. Początkowo cieszył się dużymi względami monarchy, zapraszany do stołu i obdarowywany drobnymi sumami pieniędzy. Aby jednak Žídek nie czuł, że otrzymuje jamłużnę, król zlecił mu napisanie *Správovny*, czyli dzieła zawierającego rady i pouczenia na temat sztuki rządzenia państwem. Žídek gorliwie i ochoczo zabrał się do pracy, choć wkrótce okazała się ona wyjątkowo ciężka i niewdzięczna. Chodziło przede wszystkim o finanse, ponieważ Žídek popadłszy w niełaskę, nie otrzymywał od tej pory niemal żadnego honorarium. Trudno rozstrzygnąć, co było istotną przyczyną takiego, a nie innego postępowania monarchy czeskiego. Czy — jak sugeruje w niektórych fragmentach *Správovny* sam Žídek — za zmianą nastawienia doń króla kryły się intrygi kalikstynów, zwłaszcza nie darzącego go sympatią Rokycany? A może Jerzy z Podiebradów, stojąc w obliczu konfliktu z papieżem i Maciejem Korwinem, już Žídka i jego prokatolickich pouczeń nie potrzebował? Jakielkolwiek jednak byłyby to powody, sytuacja materialna w jakiej się wówczas znalazł, bynajmniej pracy nad zleconym dziełem nie ułatwiała. Niejednokrotnie też na kartach swej *Správovny* Žídek gorzko narzeka na swój los, żaląc się, że w tej sytuacji nie może się utrzymać ani jako pisarz, ani jako lekarz, ani jako wykładowca, ani wreszcie jako ksiądz¹⁹. Zamówione dzieło ukończył Žídek dopiero w 1470 r. Niedługo potem zmarł (1471) przeżywszy swego chlebobawcę i zleceniodawcę dzieła — Jerzego z Podiebradów zaledwie o niecały miesiąc²⁰.

Poza *Správovną* większość prac Pawła Žídka ma formę popularnych pod koniec średniowiecza scholastycznych encyklopedii. Do najbardziej znanych należą: *Liber viginti artium* określana niekiedy mianem *Liber magni* lub *Encyclopedia scientiarum*, wspomniana już i dedykowana rajcom praskim *O vážnosti konselský hlavních měst a mravich jich* oraz włączony do *Správovny*, traktowany początkowo jako samodzielne dzieło *Život Karla IV*²¹. Jeszcze przed śmiercią swoją i króla

¹⁷ *Správovna...*, s. V.

¹⁸ Ibidem, s. IV. O panowaniu Jerzego z Podiebradów, zob. R. Urbanek: *Věk poděbradský*. T. 1—4. Praha 1930—1962; J. Macek: *Jíří z Poděbrad*. Praha 1967.

¹⁹ Ibidem; por. R. Urbanek: *Věk poděbradský*. T. III/3..., s. 879.

²⁰ Ibidem; por. P. Čornej: *Tajemství...*, s. 58.

²¹ *Správovna...*, s. V.

Židek zapowiadał w *Správovnie* spisanie kroniki czeskiej poświęconej głównie panowaniu Jerzego z Podiebradów²².

Do literatury czeskiej Paweł Židek wszedł jednak na trwałe nie dzięki owym, pisany napuszonym, uczonym stylem encyklopediom, ale jako autor napisanej po czesku *Správovny*. W swym pierwotnym założeniu miał to być traktat o dobrym i sprawnym zarządzaniu państwem, dedykowany ówczesnemu władcy Czech — Jerzemu z Podiebradów²³. Zasadniczym celem ideologicznym *Správovny* miało być — zgodnie z zamierzeniem autora — skłonienie Jerzego do porzucenia sprawy kalikstynów i pojednania się z papieżem. Do niedawna idea ta była w historiografii czeskiej krytykowana i leceważona oraz uważana za zupełnie nierealną w ówczesnej sytuacji politycznej²⁴. Dziś jednak, bogatsi o doświadczenia kilku stuleci, możemy na problem ten spojrzeć z nieco szerszej, nie tylko czeskiej perspektywy. Podobnie jak Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, autor antyhusyckiej *Historia Bohemorum*, Paweł Židek doskonale rozumiał, że Czechy nie mogą rozwijać się w izolacji od reszty Europy²⁵. A od reszty Europy odpychali królestwo Czech właśnie husyci. Tak jak obecnie jednym z podstawowych i uniwersalnych standardów są prawa człowieka, tak w XV w. była nim ortodoksja katolicka. Chrześcijańska Europa mogła wówczas okresowo tolerować schizmę, ale nigdy herezję! Dla pozostałych państw Europy Czechy pozostawały królestwem zadżumionych. Paweł Židek jako jeden z nielicznych umiał to dostrzec. Wprawdzie sam nigdy nie był fanatykiem pokroju Kapistrana, ale w tym wypadku nie mógł poprzeć nawet umiarkowanego Rokycanę.

Správovna Jiřího krále to dzieło o charakterze bardziej politycznym aniżeli historiograficznym. Składa się z trzech części. Księga I (*Naučení co se tkné obecného dobrého od jiných věcí*), złożona z 30 rozdziałów traktuje o powinnościach monarchy względem dobra publicznego²⁶. W księdze II [*O sprévě krále Jiřího k jeho osobě*], autor w 89

²² Ibidem, s. 181.

²³ Zob. początek tekstu *Správovny* (*Předmluva*)..., s. 1—2.

²⁴ Na ten temat zob. opinie m.in. F. Šmahela (*Idea národa...*, s. 191); R. Urbanka (*Věk poděbradský*, III/1, s. 6; III/2, s. 17, 45; III/3, s. 369) oraz P. Čorneja (*Tajemství...*, s. 59).

²⁵ Zob. *Aeneae Silvii Historia Bohemica—Enea Silvio Historie česka*. Eds. D. Martinkova, A. Hadravova, J. Matl. Praha 1998.

²⁶ *Správovna...*, s. 4—23.

rozdziałach poucza króla o zasadach, jakimi w życiu osobistym winien kierować się dobry i mądry monarcha²⁷. Księga III (*Kroniki, ukazující dobré i zlé skutky prvotních známěnějších panovníkův*), najobszerniejsza jest w istocie rodzajem „kroniki powszechnej”, opisującej dzieje świata, poczynając od jego biblijnego stworzenia aż do czasów autorowi współczesnych. Zawiera ona w miarę chronologiczny opis panowania najwybitniejszych władców, wśród których autor na przemian prezentuje władcę dobrego (*rex iustus*), któremu przeciwstawia władcę złego (*rex tyrannus*). Swą kronikę świata dzieli autor na sześć okresów chronologicznych: okres I — od Adama do potopu; okres II — od potopu do Abrahama; okres III — od Abrahama do Saula (i Dawida); okres IV — od Saula do Sedekiasza; okres V — od Nabuchodonozora do Juliusza Cezara i okres VI od Juliusza Cezara do cesarza Fryderyka III. Jak widać, podział ten nawiązywał do popularnego w średniowieczu schematu św. Augustyna²⁸.

Uważna lektura *Správovny* pozwala poznać zarówno poglądy polityczne i religijne, jak i mentalność autora — uczonego i katolika, krytycznie oceniającego husycką rzeczywistość. Przede wszystkim jednak z kart *Správovny* wyłania się obraz idealnego władcy, który zgodnie z życzeniem autora mógłby doprowadzić do ponownego rozkwitu i odrodzenia Królestwa Czeskiego, jak niegdyś uczynił to „otěc vlasti” — Karol IV Luksemburski. Monarcha ten jest zresztą bodaj najbardziej eksponowaną postacią wśród całej galerii władców opisanych w *Správovnie*²⁹.

W tym miejscu warto przypomnieć, iż podobnie jak w starożytności, również w średniowieczu obraz tzw. idealnego władcy podlegał nieustannej ewolucji³⁰. We wczesnym średniowieczu dominował typ hagiograficzny. Idealny monarcha, nad którym nieustannie czuwa opatrność, miał być ucieleśnieniem najważniejszych cnót chrześcijańskich. Głównym celem jego panowania to rzecz jasna sprawa chrystianizacji. Za niemal modelowy przykład takiego władcy może uchodzić w Czechach król-męczennik, święty Wacław³¹. W czasach krucjaty (XI—XIII w.) po-

²⁷ Ibidem, s. 24—67.

²⁸ Ibidem, s. 68—181.

²⁹ Ibidem, s. 42, 177—181.

³⁰ P. Čornej: *Tajemství...*, s. 77.

³¹ Na temat legendy o św. Wacławie, zob. *Sbornik staroslovanských literárních pá-mátek o sv. Václavu a sv. Ludmíle*. Vyd. J. Vajs, Praha 1929; V. Chaloupecký:

jawia się król-rycerz i król krzyżowiec. Wzorcami godnymi do naśladowania stają się przede wszystkim sławni wojownicy, jak: Aleksander Wielki, Juliusz Cezar, Karol Wielki, Ryszard Lwie Serce, a nawet legendarny król Artur. W Czechach w XIII i pierwszej połowie XIV w. ideał ten ucieleśniali Przemysł II Ottokar i Jan Luksemburski³². Już jednak od połowy XIV w. wzorzec ten ulega radykalnej zmianie. Władcę-wojownika zastępuje król-polityk, dyplomata i gospodarz, dbający o pokój i dobrobyt swych poddanych. Ten nowy wzorzec najlepiej uosabiał Karol IV, co zresztą w trzeciej części *Správovny* zostało silnie uwypuklone. Ten typ sprawowania władzy (autowzorzec zawarty w autobiografii *Vita Caroli IV*) mieli rozwijać dalej synowie i następcy Karola IV³³. Panujący w czasach kryzysu, na przełomie XIV/XV w., Wacław IV reprezentował raczej swoisty antyideał władcy, ostro kontrastujący z wyidealizowaną sylwetką swego ojca³⁴. Całkowicie nowy wizerunek idealnego monarchy starali się wykreować husyci, choć dla reprezentantów ich radykalnego skrzydła (Taborytów), prawdziwym władcą mógł być jedynie sam Chrystus³⁵.

Jakie zatem cechy winien posiadać „idealny władca” w oczach Pawła Žídka? W pierwszej części *Správovny*, dotyczącej powinności monarchy względem dobra publicznego, autor na plan pierwszy wysuwa osobistą pobożność władcy oraz dbałość o rozwój życia religijnego w rządzonym przezeń królestwie. W wypadku Czech Jerzy z Podiebradów winien jak najszybciej wyrzec się herezji i dążyć do pojednania z papieżem. Należy też ustanowić nową hierarchię kościelną, złożoną jednak nie z utrakwistów i ludzi pokroju Rokycany, lecz z księży uznających dogmaty Kościoła katolickiego. Winno się także przywró-

Prameny X. Století legendy Kristianovy o sv. Václavu a sv. Ludmile. V: „Svatováclavský sborník” II/2. Praha 1939.

³² Zob. J. Spěvaček: *Král diplomat (Jan Lucemburský 1310—1346)*. Praha 1982; por. W. Iwańczak: *Tropem rycerskiej przygody. Wzorzec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV wieku*. Warszawa 1985.

³³ *Vita Caroli IV imperatoris*. „Fontes rer. Bohemicarum” (FRB). Ed. J. Jiřeček. Praha 1878—1982; por. uwagi A. Paner: *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310—1437*. Gdańsk 2004, s. 58, 91—93.

³⁴ Zob. J. Spěvaček *Václav IV (1361—1419). K předpokladům husitské revoluce*. Praha 1986; por. P. Čornej: *Tajemství...*, s. 71—109.

³⁵ *Vavřinec z Březové*. FRB. Eds. J. Emler, J. Goll. Praha 1893, s. 457; por. J. Kejř: *Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí*. „Pravné historické Studie” 1956, II, s. 143—145.

cić dawny autorytet władzy świeckiej i Kościoła, lud zaś poddany dyscyplinie nie powinien w sposób dowolny interpretować *Biblii*³⁶. W sprawach doczesnych na plan pierwszy wysuwa autor dbałość władcy o utrzymanie dobrej monety, opiekę nad handlem i rzemiosłem, w tym także nad kupcami z zagranicy³⁷. Wzorem Karola IV, będącego ideałem dla Žídka, panujący winien słuchać dobrych i rozsądnych doradców, a nie rządzić samowolnie. Ciekawy jest pogląd autora na stosunek władcy do ludności żydowskiej. Należy ją tolerować z kilku powodów. Po pierwsze dlatego, że sam Jezus (jako człowiek), Matka Boża i apostołowie byli z pochodzenia Żydami. Im zawdzięczamy *Stary Testament*, z ich grona wyszli też pierwsi wyznawcy Chrystusa. Dlatego mają być tolerowani, jeśli tylko nie bluźnią i nie występują przeciw chrześcijanom. Muszą jednak nosić specjalny strój (kaptur) i nie wynosić się ponad wyznawców prawdziwej wiary³⁸. Jak widzimy, Žídek nie jest tutaj specjalnie odkrywca. Prawdopodobnie z obawy, by nie posądzono go o stronniczość, jego wypowiedź o własnych rodakach nie mogła być zbyt przychylna. Nie ma w niej jednak owej charakterystycznej i nienawistnej nadgorliwości, cechującej zwyczaj neofitów. Priorytetem dla dobrego władcy winny być przede wszystkim pobożność i prawowierność, objawiająca się obawą przed klątwą i gniewem Bożym. Powinien być dobrym i sprawiedliwym gospodarzem, mężem stanu, bardziej dyplomata niż wojownikiem, unikającym niepotrzebnego rozlewu krwi³⁹. W tym ostatnim zdaniu widać tęsknotę za pokojem i ładem, który panował w Czechach przed rewolucją husycką, zwłaszcza w czasach Karola IV. W drugiej części *Správovny* przedmiotem rozważań autora stają się osobiste cechy i przymioty idealnego władcy. Już na wstępie, biorąc pod uwagę pochodzenie Jerzego z Podiebradów, Žídek przypocholebie przypomina, iż król niekoniecznie musi pochodzić ze szlacheckiego rodu⁴⁰. Przykładem może być biblijny król Dawid czy założyciel dynastii Przemysławów, Przemysł-Oracz. Spośród walorów osobistych na pierwszym miejscu kładzie autor pobożność. Dobry władca winien dawać przykład osobistej pobożności i gorliwości religijnej. Ma przestrzegać orto-

³⁶ *Správovna...*, s. 4—5, 9—10, 60—61.

³⁷ *Ibidem*, s. 20, 42.

³⁸ *Ibidem*, s. 19—20.

³⁹ *Ibidem*, s. 21

⁴⁰ *Ibidem*, s. 39, 24.

doxji katolickiej, czyli powrócić na łono Kościoła, wystrzegać się klątwy i zatargów z Kościołem, nawet rzuca aluzję, że Jerzy jako herezyk może zostać złożony z tronu⁴¹. Król winien wystrzegać się pychy i dążenia do czczej sławy. Jego krytyce zostały nawet poddane liczne fundacje Karola IV, w których nadużył on swego imienia⁴². Wzorowy i pobożny władca ma okazywać swą szczodrość zarówno Kościołowi, jak i przedstawicielom stanu duchownego. Jak łatwo się domyślić, w tym przypadku Židek ma na myśli samego siebie. W życiu prywatnym monarcha powinien wystrzegać się niekontrolowanych napadów gniewu oraz dbać o dobre wychowanie córek i synów. Oprócz troski o moralną stronę życia, jak odżegnanie się od wszelkiej rozpusty czy rezygnację z gier hazardowych, władca winien także zadbać o swoje zdrowie fizyczne. Interesujące w tym miejscu są uwagi Židka jako lekarza. Według jego zaleceń dobrego króla winno cechować umiarkowanie w jedzeniu i picciu. Ma także zadbać o higienę swego ciała oraz wygląd zewnętrzny, choć królewski strój nie powinien być przesadnie ozdobny i bogaty⁴³.

Trzecią i ostatnią część *Správovny* stanowi kronika, będąca wprawdzie odrębną, lecz integralną częścią dzieła. Zawiera ona najbardziej spektakularne *exempla* władzy monarszej w przeszłości, często na zasadzie antynomii „dobrego” i „złego” władcy. Operująca gęsto przykładami, kronika czyni narrację znacznie bardziej obrazową aniżeli wcześniejsze teoretyczne rozważania autora.

Jak już wspomniano, „ideał władcy” tworzony jest na zasadzie antynomii „złego” i „dobrego”. Sięgając chronologicznie do *Starego Testamentu*, najbardziej eksponowaną, pozytywną cechą ówczesnych władców było bezwzględne posłuszeństwo i poddanie się woli Bożej. Gdy zasada ta nie jest przestrzegana, na Izrael spadają plagi i nieszczęścia⁴⁴. Symbolem dobrego i sprawiedliwego władcy są mimo swych licznych wad Dawid i Salomon. Na przeciwnym biegunie umieszcza autor uosobienie wszelkiego zła w dziejach Izraela Heroda Wielkiego, dalej Saula, Roboama, Sedekiasza, a z władców pogańskich króla Babilonii Nabuchodonozora i Antiocha Wielkiego z dynastii Seleucydów⁴⁵.

⁴¹ Ibidem, s. 25, 46, 129.

⁴² Ibidem, s. 53.

⁴³ Ibidem, s. 30—34.

⁴⁴ Ibidem, s. 136—137.

⁴⁵ Ibidem, s. 125—126, 132—133, 138—139, 142—145.

Wprawdzie władcy pogańscy nie mogli być oceniani pod kątem pobożności, ale Židek stara się wśród nich wyróżnić tych, którzy okazali się odważni i szlachetni jako zdobywcy oraz sprawiedliwi jako sędziowie. Takimi — zdaniem autora — byli obok Aleksandra Wielkiego, niektórzy władcy rzymscy: Juliusz Cezar, Oktawian August, Trajan, Konstantyn Wielki czy Teodozjusz Wielki⁴⁶. Ich przeciwieństwo stanowili „tyrani”, szczególnie ci, którzy prześladowali chrześcijan (Neron, Domicjan, Dioklecjan)⁴⁷. Z władców wczesnośredniowiecznych zasiadających na cesarskim tronie na szczególną pochwałę autora zasłużyli zwłaszcza gorliwi krzewiciele wiary chrystusowej oraz dobroczyńcy Królestwa Czeskiego. Galerię najwybitniejszych otwiera sam Karol Wielki, a za nim Otto I, Otto III, Henryk II i Fryderyk Barbarossa⁴⁸.

Najciekawszy fragment *Kroniki* bez wątplenia odnosi się do zasiadających zarówno na tronie czeskim i niemieckim — Luksemburgów. Spośród członków tej dynastii autor najwyżej ocenia Karola IV. To władca nieomal bliski ideału. Jego jaskrawym przeciwieństwem jest król-tyran, „czeski Herod”, gnębiący duchowieństwo (męczeństwo Jána Nepomucena), a zarazem tolerujący herezję Jana Husa — Wacław IV⁴⁹. W cieniu tych dwóch, kontrastujących ze sobą postaci, jakby na uboczu umiejscawia autor Jana i Zygmunta Luksemburgów⁵⁰. Interesujący zwłaszcza dla historyka polskiego jest wątek polski zamieszczony w końcowych fragmentach *Správovny*. Opisując panowanie Fryderyka III Habsburga, autor jakby mimochodem wspomina o bitwie warneńskiej (1444), w której klęskę z powodu swego niegodnego chrześcijańskiego władcy wiarołomstwa (grzech krzywoprzysięstwa), poniósł król Polski i Węgier — Władysław Warneńczyk⁵¹. Kronikę kończy opis triumfalnego wjazdu do Pragi i objęcia rządów w Czechach przez tego, który Pawłowi Židkowi zlecił napisanie owego dzieła, mianowicie Jerzego z Podiebradów⁵².

Podsumowując, wypada raz jeszcze powrócić do postawionego wcześniej pytania: jakie cechy winien posiadać „idealny władca”

⁴⁶ Ibidem, s. 161—162, 164, 167—168.

⁴⁷ Ibidem, s. 162—163, 167.

⁴⁸ Ibidem, s. 172, 174—175.

⁴⁹ Ibidem, s. 178—179; por. uwagi o panowaniu Wacława IV P. Čorneja (*Tajemství...*, s. 71—109).

⁵⁰ *Správovna...*, s. 177, 179—180.

⁵¹ Ibidem, s. 180—181.

⁵² Ibidem, s. 181.

według Pawła Židka. W miarę uważna lektura *Správovny* dowodzi nam, że jej autor nie stara się wyjść poza typowe poglądy ówczesnych intelektualistów. Nie jest też w stanie zerwać ze scholastyczną metodą wykładu, a samo dzieło swą formą i charakterem nie odbiega od przyjętych w późnym średniowieczu wzorców i standardów.

A jednak *Správovna* jest warta uwagi choćby z tego względu, że odzwierciedla w niemałym stopniu wszelkie zmiany, jakie w społeczeństwie czeskim spowodował husytyzm. Polemikę z tym środowiskiem prowadzi jednak Židek z tradycyjnej, scholastycznej pozycji. Co ciekawe, zarówno na poglądach autora, jak i na jego twórczości w żadnym stopniu nie zaciążyły dawne włoskie peregrynacje, w trakcie których z pewnością musiał się zetknąć z ideą wczesnego humanizmu. *Správovna* nie jest wprawdzie dziełem wybitnym i daleko jej do poziomu traktatów politycznych pióra Filipa Commynesa czy Nicollo Machiavellego, a na polskim gruncie dzieł Jana Ostroroga i Filipa Kallimacha⁵³. Stanowi jednak wyraz określonych tendencji nurtujących katolickie elity w posthusyckich Czechach, będąc zarazem ciekawym, historycznym świadectwem tamtych czasów.

⁵³ Zob. P. Schroeder: *Niccolo Machiavelli*. Frankfurt 2004; H. Münkler: *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*. Frankfurt 2004; K. Bittman: *Ludwig XI und Karl der Kühne. Die Memoiren des Philippe de Commines als historische Quelle (I)*. Göttingen 1964—1970; J. Garbacik: *Kallimach jako dyplomata i polityk*. Kraków 1948; W. Voise: *Jan Ostroróg*. Warszawa 1954.

Jerzy Grygiel

The ideal medieval ruler as presented in *Správovna Jiřtho krále* by Pavel Židek

S u m m a r y

The article is devoted primarily to the discussion of the “ideal ruler” of the late medieval period, as presented in *Správovna Jiřtho krále* by Pavel Židek. Its first section deals with the life and works of *Správovna*'s author. Pavel Židek, raised in an Utraquist environment, studied at Prague, Vienna and some Italian universities. His main interests included medicine and theology. He travelled widely; in the years 1451—53 he visited Cracow and Wrocław on two occasions, where he met the Italian preacher John

of Capistrano. In 1466 he came to the court of George of Poděbrady, who ordered him to write *Správovna* to give his advice and instructions on the art of ruling a state. The work was completed just one year before its author's death.

Správovna Jiřtho krále is composed of three books. Book I, consisting of 30 chapters, discusses the duties of a monarch relating to public welfare. Book II, comprised of 89 chapters, sets out the rules to be followed by kings in their private lives to be “good monarchs”. Book III, which is, as it were, a “general history”, describes the world from its biblical inception until the time of Židek. It presents a more or less chronological account of the reign of the greatest rulers, with the author alternating between a “just ruler” (David, Solomon, Alexander of Macedonia, Caesar, emperor Augustus, Charles The Great) and a “vile ruler” (Saul, Zedekiah, Nero, Diocletian). As far as the rulers of Bohemia and Reich are concerned, at the most extreme ends are the just Charles IV and the incompetent reign of his son and St John Nepomucene's killer — Wenceslas IV.

Jerzy Grygiel

Idealer mittelalterlicher Herrscher im Pavel Žideks Werk *Správovna Jiřtho krále*

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Hauptthema des vorliegenden Artikels ist das, im Pavel Žideks Werk *Správovna Jiřtho krále* geschildertes Bild eines „idealen Herrschers“ im späten Mittelalter. Der erste Teil handelt über Leben und Werk des Autors. Der unter Utraquisten erzogene Pavel Židek hat in Prag, Wien und an italienischen Universitäten studiert. Er interessierte sich besonders für Medizin und Theologie. Viel gereist, besuchte er in den Jahren 1451—1453 zweimal Krakau und Breslau, wo er dem italienischen Prediger, Jan Kapistran begegnet ist. 1466 ist er auf den Hof des Jiři aus Podiebraden gekommen, der ihm den Auftrag erteilte, *Správovna* zu schreiben. Das Werk sollte Ratschläge und Unterweisungen innerhalb der Staatsregierungskunst beinhalten. Das bestellte Werk hat Židek erst 1471, ein Jahr vor seinem Tode beendet.

Správovna Jiřtho krále besteht aus drei Büchern. Das erste, 30 Kapitel zählende Buch handelt über die Pflichten eines Königs dem Allgemeinwohl gegenüber. Im zweiten Buch wird der König in 89 Kapiteln unterrichtet, wie er sich als ein „guter Monarch“ in seinem Privatleben benehmen sollte. Das dritte Buch ist eine „Allgemeinchronik“, in der die Weltgeschichte angefangen von der biblischen Erschaffung der Welt bis zur Žideks Zeit dargestellt wurde. Es enthält eine möglichst chronologische Beschreibung der Herrschaft von berühmtesten Machthabern, unter denen der Autor einen „gerechten Herrscher“ (David, Salomon, Aleksander, Cäsar, Oktavian August, Karl den Großen) und einen „unwürdigen Herrscher“ (Saul, Sedekias, Neron, Dioklecjan) unterscheidet. Unter den böhmischen und deutschen Herrschern steht gerechter Karl der Große im Gegensatz zu seinem unfähigen Sohn und Mörder von Jan Nepomucen — Wenzel IV.